

Szalai Ákos – Szepesi Balázs

MIT NEM TUDUNK A MAGYAR KAPITALIZMUSRÓL?

*Jelentéstervezet a magyar kapitalizmus állapotáról**

Egy idegen ország nagyvárosában, a kirándulás, nyaralás utolsó napján érkezettnek látjuk az időt, hogy ajándékot vásároljunk az otthoniaknak. Be is tévedünk egy boltba, ahol megtetszik egy óra. Már régóta szeretnénk meglepni feleségünket/férjünket/barátunkat/barátnőnket) egy órával. Ráadásul a megpillantott darab első ránézésre olyan, amilyet elképzeltünk, és az ára is kedvezőbb, mint itthon lenne. Megvesszük az órát? Függ a választunk attól, hogy az említett város Torontó, Stockholm, Moszkva, Sanghaj, Kairó vagy Lima? Elképzelhető, hogy egyik városban nagyobb bizalmatlansággal forgatjuk majd kezünkben az ajándéknak szánt órát, mint a másikban? Túlzás azt gondolni, hogy azokat a helyeket, ahol nagyobb a bizalmunk az ismeretlen kereskedőben, inkább soroljuk a kapitalista világhoz, mint azokat, ahol gyengébb? („Kapitalistábbak” – mondhatnánk, ha lenne ilyen szó.)

A kapitalizmus lényege az együttműködés, a csere, amely viszont nem létezhet bizalom nélkül. Jó kapitalizmusról csak akkor beszélhetünk, ha a bizalom infrastruktúrája kellően erős. Ezt állítjuk a következő oldalakon. Ez képezi a tervezett jelentés alap gondolatát. Nem sokat tudunk a magyar gazdaság működéséről, nem tudjuk, mennyi felesleges terhet, költséget jelent a magyar társadalom, a magyar kapitalizmus számára az, hogy bizalmatlanok vagyunk (és tapasztalataink alapján bizalmatlanoknak is kell lennünk) egymással szemben.

De a bizalom megteremthető – segíthetnek különböző társadalmi intézmények, vagy akár az állam is. Feladatunk, hogy megértsük: mit tehetünk közösen ezért. Erről, a magyar kapitalizmus állapotáról kíván szólni a javasolt *Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról*. Ha megismerjük ezeket a viszonyokat, akkor hitelesebb képünk lesz arról, milyenek a magyar gazdaság hosszútávú esélyei. A realisabb önkép segít megszabadítani mind a hiú ábrándoktól, mind a megalapozatlan frusztrációktól. A magyar elit a hazai viszonyokat gyakran külföldi, „modern” mintákkal összevetve értékeli, megoldási javaslatai „a progresszió vívmányainak” minél gyorsabb és teljesebb átvételére irányulnak. Más félperifériákhoz, például Dél-Amerikához hasonlóan bele szoktunk esni abba a hibába, hogy a társadalmi vi-

* A Kommentár 2007/6. számában jelent meg a Közjó és Kapitalizmus Intézet Alapító Nyilatkozata. A szervezet feladatának tekinti a magyar kapitalizmus állapotának figyelemmel kísérését, illetve a működését elősegítő javaslatok megfogalmazását. Ennek egyik eszköze az a tervezett jelentés, amelynek első témavázlatát foglalja össze az alábbi cikk. A cikk két szerzője a jelentés előkészítésére az intézet által felkért szakértői csoport tagja. A szakértői csapat további tagjai: Balás Gábor (Budapesti Corvinus Egyetem), Gál Róbert (TÁRKI), Mike Károly (Budapesti Corvinus Egyetem). Az alábbi szöveg a két szerző véleményét tükrözi, azért őket terheli a felelősség. A szerzők azonban köszönettel tartoznak rajtuk kívül Csíte Andrásnak, Kata Péternek és Kristóf Lucának roppant hasznos segítségükért.

szonyok megértése és a megvalósítható jobbító módosítások helyett a legújabb trend megfelelően, importált mechanizmusokkal és tanácsadókkal kívánjuk megreformálni magyar ugart. A sokszor katasztrófába torkolló modernizációs kísérletek egyik fő oka, hogy a tervezők nem ismerik, nem ismerik el a hazai viszonyokat. Ezzel szemben, ha vaslatainkat ezen kérdések megválaszolása után tesszük meg, akkor azokhoz a – mintha hol szívesen látott – kereskedőkhöz válunk hasonlóvá, akiknek a portékájára valóban szükség van, mert nem használhatatlan, de első látásra elkápráztató kincsek.

Ez a cikk ennek a jelentésnek az első tervezetét mutatja be. Felvázol egy elméleti modellt, milyen tényezőktől függ az, hogy működőképes-e a kapitalizmus egy országban. Ennek alapján meghatározhatjuk azokat a kérdéseket, amelyek a magyar kapitalizmussal szemben állhatnak. A korlátozott terjedelem miatt csak röviden, vázlatosan tekintjük át mai tudásunkat – összefoglaljuk egy-két fontosabb nemzetközi összehasonlítást, illetve magyar kutatásokat – kérdéseinkhez kapcsolódó eredményeit.¹ Ezek alapján meghatározhatjuk, melyek azok a tényezők, amelyekről keveset tudunk, összeállíthatjuk azt a vázlatot, amely a tervezett jelentés talajmunkájának is tekinthető. Hangsúlyozzuk, ez csak egy első tervezet, vázlat – a kért véleményekkel kapcsolatos minden javaslatot, ajánlatot, kritikát előre is köszönünk.

A kapitalizmus a kölcsönösen előnyös együttműködésen alapuló kereskedő társadalom

A kapitalizmussal foglalkozó irodalom visszatérő kérdése: vajon miért fűződnek csak negatív képek, érzelmek ahhoz a társadalmi berendezkedéshez, amely előtte nem látott kulturális, szellemi fejlődést és jólétet hozott azoknak az országoknak, amelyekben valóban megvalósították?

A kapitalizmus ellenzői azt vallják, hogy ez a fejlődés nem a kapitalizmusnak, hanem az azzal egy időben zajló más – pozitív vagy negatív – folyamatoknak az eredménye: a technikai fejlődésé, az emberi jogi gondolat megjelenésé, a demokráciáé, vagy épp a gyarmatosításé. Az ő számukra a kapitalizmus lényegét olyan modellek írják le, amelyekkel a pozitív eredmények nehezen kapcsolhatóak össze. Mi szeretnivaló lehet egy olyan rendszeren, amelynek lényege a kizsákmányolás, a tőke uralma, a munkásosztály elnyomása vagy éppen az önértéket jelentő (és nem például a jobb élet elérése vagy a magasabb gyártás érdekében szükséges) munka és a megtakarítás?

Mi ezzel szemben a kapitalizmusban nem leküzdendő problémát látunk. Meggyőződésünk, hogy megfelelő intézményrendszerrel a kapitalizmus a világ minden táján, így a gyarországon is jól, a társadalom megelégedésére működhet(ne). Sőt a mi szemünkkel nem is csak szükséges rossz – mi nem a mindenféle jelzőkkel ellátott (vagyis kordában tartott) kapitalizmustól várjuk a megoldást, hanem a kapitalizmustól.

A kapitalizmus kereskedő társadalom. Azok a szervezetek (alapvetően az angolszász országok vagy az „Új Európa” konzervatív intézményei), amelyek pozitív várakozással fordulnak

¹ A magyar kapitalizmusról szóló ismereteinket részletesebben foglalja össze: Mit tudunk a magyar kapitalizmusról?, Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, megjelenés alatt.

kapitalizmus felé, szinte mindig Adam Smith klasszikus műveihez nyúlnak vissza. Smith természetesen még nem kapitalizmusról ír – a szó az ő idejében nem létezik. Ám amit felismer, azt okkal tartjuk a kapitalizmus lényegének. Felismert egy társadalomszervező erőt, egy társadalmi rendet, amelyet ő *kereskedő társadalomnak* nevezett el:

Mihelyst a munkamegosztás teljesen kialakult, az embere a maga szükségleteinek már csak egy nagyon kis részét tudja a saját munkájának a termékeiből fedezni. Túlnyomó részét úgy fedezi, hogy a saját munkája termékeiből a saját fogyasztását meghaladó részt elcseréli, és pedig más emberek munkájának olyan termékei ellenében, amelyekre éppen szüksége van. Csere nélkül tehát senki nem tudna élni, s így bizonyos mértékig mindenki kereskedővé lesz, s a társadalom maga is voltaképpen kereskedő társadalommá fejlődik.²

Hogyan írhatnánk le mai tudásunkkal a kereskedő társadalom lényegét?³ A kereskedő társadalom lényege a csere, az üzletelés, az együttműködés szabadsága: amíg csak az együttműködésben résztvevőket érinti, addig bárki üzletelhet bárkivel mindenféle külső kényszer nélkül. Ez nagy lépés olyan gazdasági berendezkedésekhez képest, amelyek sokszor akkor is beavatkoznak állampolgáraik együttműködésébe, szerződéseibe, cseréibe, amikor azok csak a két felet érintik, amikor azok szabad akaratukból vállalják fel az együttműködéssel járó kötıtségeket.

Sokan azt vallják, hogy a kapitalizmus azonos az egyéni szabadsággal. Ez az egyik legismertebb támadás alapja. Idézhetjük például a Pannonhalmi Apátság híres képét. „A szabadság pusztította el” – hirdeti a felirat egy darabjaira hulló hordóból szétfolyó bort ábrázoló a festmény. A korlátok hiányában, teljes mértékben szabadon ugyanúgy elpusztulunk, ahogyan a bor is, ha az abroncsok nem korlátozzák a hordót. De ez nem az a szabadság, amire szerintünk a kapitalizmus épül. A mi számunkra a kereskedő társadalom, a kapitalizmus – Polányi Mihály, a kapitalista rendszer egyik legfontosabb 20. századi védelmezőjének szavaival – *a szabadság rendjét* teremti meg, olyan rendet, amely a szabadságra épül, de a szükséges korlátokat nem pusztítja el. Talán érthetővé válik a különbség, ha úgy fogalmazunk: a kapitalizmus semmiképpen nem az egyén korlátozatlanságát, hanem *az együttműködés szabadságát* jelenti. Az együttműködés szabadságát, amelynek alapja a felek számára kölcsönösen előnyös elköteleződés, a csere. A kapitalizmus, a kereskedő társadalom teremtette meg azt a rendszert, amely nem gátolja, sőt intézményei révén kifejezetten elő is segíti a kölcsönösen előnyös cseréket.

² Adam SMITH: *A nemzetek gazdagsága* [1776], Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1992, 32.

³ A kereskedő társadalom (a kapitalizmus) itt következő leírása nem Adam Smith gondolatait kívánja összefoglalni. Sokkal inkább az új intézményi közgazdaságtan eredményeit próbálja közérthető nyelven megfogalmazni. (Ennek részletesebb és közérthető kifejtését magyarul lásd Paul HEYNE – Peter BOETTKE – David PRYCHITKO: *A közgazdasági gondolkodás alapjai*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004; Robert COOTER – Thomas ULEN: *Jog és közgazdaságtan*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2005; Paul MILGROM – John Roberts: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás*, ford. Szabó Andrea – Ujhelyi Gergely, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2005.) Természetesen a továbbiakban a cikk nem tekinthető ezen irodalom részének, hanem a szerzők politikai értékeire is tekintettel többé-kevésbé önálló értelmezésre törekszik.

A csere az értékteremtés alapja. A kapitalizmus azért hozott létre más társadalmi rendszerekben nem tapasztalt gazdasági és társadalmi jólétet, mert ez a rendszer segíti elő leginkább az értékteremtést. Az értékteremtés alapjaként sokan csak a termelést tudják elképzelni – termeljünk minél többet. Holott az értékteremtés nem tételezi fel új dolgok létrejöttét – egyszerűen csak azt, hogy minden dolog, illetve ami fontosabb, minden döntési jogosítvány ahhoz kerüljön, aki azt valamiért többre értékeli! Ha csak ennyi történik, komoly értéket hozunk létre. Lássuk egy egyszerű példát! Ha egy ház a jelenlegi tulajdonosának 15 millió forintot ér (közgazdászként fogalmazva: ekkora a minimális összeg, amiért eladná), míg a vevőnek 30 milliót (ismét közgazdászként: ennyi lenne a maximum, amit fizetne érte), és semmi más nem történik, csak létrejön közöttük a csere, vagyis a vevő valamilyen 15 és 30 millió közötti árért megveszi a házat, akkor ezzel 15 millió forintnyi érték keletkezett. És mindeközben egyetlen új ház sem épült. (Az ár pedig lényegtelen. Ha meghaladja azt az értéket, amit a ház az eladónak ér, akkor az eladó nyer az együttműködésen. Hasonlóképp a vevő is, ha kevesebbet fog fizetni, mint amennyit neki ér. Az ár csak abban játszik szerepet, hogy ez a 15 millió forintnyi nyereség, érték, haszon miképpen oszlik meg a két fél között.)

Az együttműködés, a csere elősegíti a munkamegosztást, a specializációt. A kereskedő társadalom, a kölcsönösen előnyös csere elősegíti természetesen az – értelmet – termelést is. Ugyanis nemcsak azt teszi lehetővé, hogy már rendelkezésünkre álló dolgokat cserélhessünk el, hanem azt is, hogy később elkészülő értékeinket adjuk, vegyük, cseréljük. Bizalommal belevághatunk egy ház építésébe, ha tudjuk, hogy a vevő többet fog érte fizetni, mint amennyibe az nekünk került. Speciális eseteket leszámítva, nem fogunk a végén ott állni egy megépült házzal, amit a vevő mégsem fizet ki. Hasonlóképp, normális esetben, ha egy építész azt ígéri, hogy felépíti számunkra a kívánt házat, akkor nem kell attól félni, hogy az a végén mégsem készül el, vagy nem a kívánt formában, nem a megbeszélt határidőre. Termelünk, ha bízhatunk egymás ígéretében. És ha bízhatunk egymás ígéreteiben, akkor nem kell magunknak házat építeni – fordíthatjuk időnket arra, amihez jobban értünk. Ez a munkamegosztás (amit sokan Adam Smith legfontosabb „találmányának” tartanak) a specializáció alapja. Az összefüggést a közgazdaságtan a *komparatív előnyök* kihasználásaként ismeri: mindenki azt állítja elő, arra specializálódik, amihez relatíve jobban ért. A hangsúly a *relatív* szón van – a komparatív előnyök kihasználására épülő csere, a munkamegosztás teszi lehetővé, hogy azok is jobban járjanak, akik mindenben rosszabbak, ügyetlenebbek a többiekénél. A mechanizmust a legkönnyebben a klasszikus tankönyvi példán érthetjük meg: hiába tud az egyetemi tanár esetleg tanítani és gépelni is jobban, mint a titkárnője, a csere lehetővé teszi, hogy maradjon a tanításnál, koncentráljon arra, amihez „relatív” jobban ért. Igaz, a gépelés lassabb és rosszabb lesz, mintha a tanár csinálná, de ezt a veszteséget bőségesen kompenzálja azon érték, amit az oktatással hoz létre.

Az együttműködés ösztönzi az innovációt, a vállalkozást. Az értékteremtés nem csak azért nagyobb a kölcsönösen előnyös együttműködésre, cserére épülő kereskedő társadalomban, mert minden dolog ahhoz kerül, akinek a számára az a legtöbbet ér. Nem is csak azért, mert megosztjuk a munkát, specializálódhatunk (kitanulhatjuk azt), hanem azért is, mert a kereskedő társadalom nem akadályozza azt, hogy a saját ötleteink, újításaink hasznát élvez-

hessük. Az együttműködés, a csere, a kereskedelem lehetősége ösztönzi a vállalkozást — ez a lehetőség szüli a vállalkozót. Ha tudjuk, hogy egy terméket el tudunk cserélni, el tudunk adni, akkor minden olyan lépés, ami miatt annak előállítása számunkra olcsóbbá válik, tiszta nyereség. Minden olyan ötlet, amit a partnereink, a társadalom örömmel fogad, nekünk hoz hasznot — többet kapunk érte cserébe. A tiszta nyereség nálunk marad. Nem véletlen, hogy a kapitalizmus korábban soha nem látott mértékben termeli az újabb és újabb innovációkat.

A verseny szerepe. Az értékteremtés alapja a kereskedő társadalomban, kapitalizmusban tehát a kölcsönösen előnyös csere — ezért termelünk, ezért specializálódunk, ezért vállalkozunk. Ennek a hatását a verseny csak erősíti (de kölcsönösen előnyös cserék jöhetnek létre, együttműködések alakulhatnak ki verseny hiányában is).

A verseny megkönnyíti, hogy a kölcsönösen előnyös cserék valóban végbemenjenek. Az, hogy egy ház a vevőnek többet ér, mint az eladónak, még nem garancia, hogy a csere be is fog következni. A két fél ugyanis mindent el fog követni, hogy az árat úgy állapítsa meg, hogy a haszon nagyobb részét a maga zsebében tudja. Értelemszerűen az eladó minél magasabb, a vevő a minél alacsonyabb árhoz fog ragaszkodni. Könnyen lehet, hogy a nagy haszon ígérete miatt végül olyan keményen alkudoznak, hogy a ház marad a korábbi tulajdonosnál: a kölcsönösen előnyös csere megghiúsul. Itt segíthet a verseny, ami nem más, mint hasonló partnerek jelenléte. Ha vannak más potenciális vevők is, akkor az aktuális partnert lecserélhetjük, helyettesíthetjük egy másikkal. Az adott ingatlan helyett megvehetünk egy másikat. Ha mindkét fél tudja, hogy a többi ingatlanért mennyit kérnének, illetve hogy a többi vevő mennyit adna, akkor az alku tétje lényegesen kisebb. Most már ugyanis az eladó is tisztában van vele, hogy nem kérhet olyan magas árat, amennyit a vevő maximum kifizetne — csak annyit, amennyiért a vevő egy másik ingatlant vehetne. A vevő sem próbálkozhat azzal, hogy olyan alacsony árat kínál, amennyiért az eladó már épp eladná az ingatlanát — ha kevesebbet kínál, mint egy másik vevő, akkor másnak adják el. Az alku tétje kisebb, nagyobb az esély arra, hogy az eladó és a vevő tényleg megegyezik — az ár körüli viták lényegesen ritkábban akadályoznak meg olyan cserét, ami kölcsönösen előnyös lenne.

Tévhit: a kapitalizmus a piac mindenhatóságát jelenti. Szögezzük le: nem értünk egyet azzal, hogy a kapitalizmus a piacnak mindenféle állami beavatkozással szembeni védelmét követelné. Ez a félreértés mind a kapitalizmust támogató szerzők (például Milton Friedman), mind annak ellenzőinek műveiben megtalálható. Az ő felfogásuk szerint a piac és az állam egymást kizáró koordinációs mechanizmusok: amilyen mértékig az egyik jelen van egy-egy szektorban, olyan mértékben szorul ki onnan a másik. A mi mostani modellünk azonban nem ebből az ellentétből indul ki. A vizsgálat alapgondolata az, hogy a kapitalizmus akkor működőképes, ha az állam közreműködésével létrejönnek azok az intézmények, amelyeket a kereskedelem, a csere megkövetel. Itt a kormányzat nem (csak) a piacot kiszorító intézmény lehet, hanem kifejezetten annak működését elősegítő is.

A bizalom infrastruktúrája. Az előzőekben már többször utaltunk a kölcsönösen előnyös együttműködést, cserét lehetetlenné tevő egyik legfontosabb akadályra: a bizalomhiányra. Ha a szerződő felek nem bíznak egymásban, ha attól tartanak, hogy a másik például nem ké-

szül el (nem szállít) határidőre, nem lesz megfelelő a minőség, nem fizet, lelép az előlege adott pénzzel, akkor nem mernek majd belevágni a cserébe. (Ismét közgazdász nyelven: magas lesz a tranzakciós költség. Tranzakciós költségen mindazokat a problémákat értjük, amik egy kölcsönösen előnyös cserét megakadályozhatnak.) A kapitalizmus, a kereskedő társadalom sikereinek egyik legfontosabb oka az, hogy olyan világot teremt, amelyben ismeretlenekkel is viszonylag nagy biztonsággal szerződhetünk. Más társadalmi rendszerekben a bizalommal általában csak szűkebb környezetünk felé lehetünk – a kereskedő társadalom lényege éppen az, hogy olyan intézményeket hoz létre, amelyekben számunkra ismeretlen emberekkel is bizalommal együttműködést kezdeményezhetünk.

A kölcsönösen előnyös együttműködésekre, cserére épülő kereskedő társadalom egyik fontos hatása, hogy maga is jutalmazza azt, ha valaki bizalomra méltó módon cselekszik. Adam Smith arra hívja fel a figyelmet, hogy a kereskedő társadalom pontosan az empátiát, a mások iránti figyelmet, a beleérzőképességet, az együttérzést jutalmazza – azért tesszünk szert nyereségre, mert a többiek igényeihez illesztjük a saját tevékenységünket.⁴

A kormányzat feladata. A bizalom infrastruktúrája tehát elengedhetetlen az értékkeremtéshez, az együttműködéshez. Ezt az infrastruktúrát sok minden elősegítheti: például a közérkölcsök, bizonyos társadalmi intézmények – és ezen intézmények egyike az állam, a kormányzat is. Az eddigiek alapján viszonylag egyszerű normatív követelményt megfogalmazni a kormányzattal szemben: segítsen bizalmat teremteni, ha a társadalom alapvető intézményei, a közérkölcsek még nem elégségesek ehhez. A mi elvárásunk az, hogy teremtsen meg azokat az intézményeket, amelyek az enélkül hiányzó bizalmat pótolhatják. Épp ezért gondoljuk, hogy a magyar kapitalizmus megteremtése nem lehet egyszerűen a más-hol bevált intézmények átvétele. Mindenféle állami beavatkozás, jogintézmény annyiban szükséges, amennyiben a bizalmi viszonyokra épülő spontán tranzakciók enélkül nem lennének működőképesek – ez az igény pedig országról országra eltér. A kormányzat két hibát, bűnt követhet el: ha beavatkozik ott, ahol a bizalmi viszonyok nélküle is megvan-nak (például napjainkban a családjogban láthatunk erre erős törekvést), illetve ha nem segít ott, ahol a bizalom hiányzik.

Ugyanakkor ne tagadjuk: ha valami azonos a kapitalizmus barátaiban, akkor az az állammal, a kormányzattal szembeni mindenkori gyanakvás. Nem biztos, hogy mindenki egyetért az államról itt adott leírásunkkal, sokan egyéb feladatokat is szívesen rá bíznának. Mi sem tagadjuk, hogy az államnak vannak más feladatai is. De azt soha ne felejtjük el: semmi nem garantálja, hogy a kormányzat végül arra is fogja használni a neki juttatott eszközöket, amit tőle elvárunk. Bár lehet, hogy szeretnénk az ellenkezőjét hinni, de a közintézményekben tevékenykedő emberek nem különböznek a magánvállalkozásokban tevékenykedőktől. A kormányzaton belül ugyan mások a játékszabályok (bonyolultabbak a

⁴ A kereskedő társadalomról (kapitalista szellemről) folytatott legelső viták éppen arról szóltak, hogy ezeket az erényeket elégségesek-e. A kapitalizmus kezdeti kritikásai sem vitatták, hogy ezek az erények azok, amelyeket az adott rendszer sokra értekel, jutalmaz. Az ő kritikájuk inkább az volt, hogy nem teszi-e ez kényelmessé az embereket – nincs-e szükség arra, hogy például az ún. republikánus erények (a katonai erények, a bátorság stb.) se menjenek feledésbe. (A gondolatért köszönet Mike Károlynak.) A kapitalista társadalom és az értékek, erények viszonyáról lásd BALÁZS Zoltán: *A kapitalizmus alkotmánya*, Kozjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, megjelenés alatt.

viszonyok, sokszor átláthatatlanabbak az elvárások), mint a „piacon”, de itt sem garantálja semmi, sem az általában jelenlévő demokratikus kontroll, sem a hierarchikus ellenőrzés, hogy a kormányzat működése mindenkor a mi elvárásainkhoz igazodik, s nem egyszerűen a bürokráciában dolgozók, a politikusok egyéni érdekeit követi. És ezzel előttünk is áll az, ami „kormányzati paradoxonnak” nevezhetünk: miközben a mindenkori kormányzattól várjuk, hogy a bizalom infrastruktúráját kiteljesítse, aközben nem sok okunk van bízni benne – maga az egyik legkevésbé megbízható szereplője a társadalomnak.

Az együttműködés határai: káros cserek. Mielőtt továbblépünk, lássuk a legfontosabb kritikát, amit az eddigiekkel szemben megfogalmazhatunk: miért feltételezzük, hogy a kölcsönösen előnyös csere *mindig* értéket termel? Senki nem vitatja, hogy az együttműködések többségében nyilvánvalóan ez a helyzet, de tudunk bőségesen ellenpéldákat is. Mi a helyzet a prostitúcióval, a vesztegetéssel? A prostituált és a kuncsaftja közötti, vagy a korrumpáló és a korrumpált közötti csere értelemszerűen mindkét résztvevő számára előnyös – mind a ketten többet kapnak, mint amiről lemondanak. De ez nem jelenti azt, hogy minden kölcsönösen előnyös csere bekövetkezett. Az ő együttműködésük, cseréjük rajtuk kívül valaki másnak még jelentős károkat okozhatnak. Ilyen károsult lehet a közösség egésze, mert gyengül az erkölcs (amire – többek között – a bizalom is épül), egy konkrét csoport (például a nők, akikre az elérhető prostituáltak miatt esetleg másképp tekintenek; illetve akik a korrupció, pontosabban az amiatt megnövekedő – például beruházási – költségek miatt több adót kénytelenek fizetni), vagy konkrét személyek (például azok, akinek a háza előtt kerül sor az üzletkötésről, vagy aki éppen a korrupció miatt esik el a megbízástól, pedig jobb ajánlatot adott).⁵

A bizalom infrastruktúrája

Minél nagyobb értéket hoz létre egy csere, annál nagyobb a kár, amit a partnerünk okozhat. Minél bonyolultabb egy tranzakció annál fontosabb, hogy a felek bízzanak egymásban. Egyszerű tranzakciókban nincs nagy veszély: ha két fél egyszerre adja át a mindketőjük által ismert tulajdonságú javakat, akkor nincs szükség bizalomra. Persze ez is csak akkor igaz, ha nem kell attól félni, hogy a másik kényszert alkalmaz. Gondoljunk Don Corleone visszautasíthatatlan ajánlataira! Hasonlóan visszaél az erejével, a helyzetével az, aki az asztalossal akkor közli, hogy csak a kialkudott árnál kevesebbet hajlandó fizetni az

⁵ A kapitalizmussal szembeni kritikaként szokott felmerülni, hogy ez a rendszer felelős azért, hogy kialakul az igény (és ami fontosabb: a kereslet felszabadítása nyomán a kínálat is) a prostitúcióra vagy a korrupcióra: épp a kereskedelem, a kölcsönösen előnyös együttműködés, a csere elvei miatt jelennek meg, erősödnek fel ezek a jelenségek. Ismerjük Madách londoni színiét. De tudjuk, hogy a jelenséget nem a kereskedő társadalom (a kapitalizmus) szüli. Ismerjük az athéni és a római szint is! Másrészt érdemes felhívni a figyelmet ezen piac- és kapitalizmus-kritika komoly problémájára is: a piaccal kapcsolatos félreértés egyik forrása abban áll, hogy miután a felvilágosodott-fogyasztói társadalmakban sikerült visszaszorítani az egyéni vágyakat kordában, az intellektuális tévedéseket vagy az erkölcsi hibákat pedig féken tartó természetes intézmények szerepét, e „gazda nélkül” maradt funkciókat megpróbálták a piacon számon kérni. A piaccal kapcsolatos kritikák egy része tehát azért alaptalan, mert rossz a címezettjük. (Vö. BARTUS Gábor: *Lehetséges-e konzervatív környezetpolitika?*, Közjó és Kapitalizmus Intézet Műhelytanulmányok, megjelenés alatt.)

egyedi igényei szerint legyártott asztalért, amikor az asztalos azt már befejezte. Ha a két fél nem ugyanabban az időpontban teljesíti az ígéretét, a vállalását, akkor a vállalt kötelezettségét később teljesítő fél elvileg visszaélhet a helyzeti előnyével. Ugyancsak komoly kockázatot rejthet, ha az üzlet tárgyát képező áruk mennyisége, minősége nem pontosan megfigyelhető: gondoljunk csak a használtautó-vásárlásról hallott történetekre.

Ha tudjuk, hogy valakinek nem áll érdekében becsapni minket, megbízhatunk benne. De miért lehetnénk ebben biztosak, miért bízánk a másik jószándékában? Ezt a várakozást teszi ésszerűvé a bizalmi infrastruktúra intézményei: a normák, az önkikényszerítő mechanizmusok és az állam.

Társadalmi normák, értékek. Az emberek rosszul érzik magukat, ha valamit nem úgy csinálnak, ahogyan „kell”. Vannak, akik inkább hallgatnak, mint hazudnak; legtöbbünk nem veszi ki a pénzt egy vak koldus kalapjából az üres utcán, önkéntelenül segítünk, amikor valaki életveszélybe kerül. Nem azért teszünk így, mert ez szolgálja érdekeinket, hanem mert így tartjuk helyesnek. Minden közösségnek, társadalomnak megvannak a maga normái, ezek betartásáért becsülik meg az emberek önmagukat és egymást. Szerencsés az a közösség, ahol megvetik azt, aki nem szorgalmával és tudásával érvényesül, ahol elfordulnak attól, aki nem tartja be az adott szavát. Az erős társadalmi normák, a közerkölcs maga a legkomolyabb biztosíték a kölcsönösen előnyös együttműködések megvalósulásához. Ha ezeknek az értékeknek az elfogadottsága erős, akkor kevésbé van szükség a költségesebb önszabályozó, közösségi mechanizmusokra.

Önszabályozó mechanizmusok. A kölcsönösen előnyös üzletek megvalósításához szükséges garanciákat sokszor a reputáció fontossága teremti meg. Ha valaki elveszti a jó hírnevét, csökken az esélye arra, hogy a jövőben is kölcsönösen előnyös együttműködések részese lehet, hogy újabb megbízást kaphat.

Mivel a reputáció ilyen fontos, a vállalkozók sokszor tudatosan működtetnek a reputációt óvó, illetve értékelő mechanizmusokat. Egy piacra addig járnak a vevők, amíg az ott vásárolt élelmiszer megfelelő minőségű. Ezért ha valaki silány áruval jelenik meg, a többi kereskedőnek érdeke őt elzavarni, hiszen az egész piac megbecsülése és forgalma forog kockán. A vállalatok, országok hitelképességét piaci cégek vizsgálják. Ha valakit egy ilyen cég múltbeli megbízhatatlanságáért kockázatosnak ítél, nehezebben jut forrásokhoz. Viszont ha egy ilyen értékelő cégről derül ki, hogy csal, hogy elfogult valamelyik általa értékelt céggel (vagy kormányzattal) szemben, akkor senki sem fog megbízni benne többet, és nem fizetnek majd az információiért. Míg a közerkölcs alapján általában csak olyan emberekkel vállaljuk az együttműködést, akik hasonló kulturális milióból jönnek, és ezért bízhatunk abban, hogy az erkölcsi ösztönzőik hasonlóak lesznek, ezzel szemben az önszabályozó mechanizmusok elvileg kiszélesítik a potenciális partnerek körét: erős garanciákat teremthetnek ahhoz is, hogy egymás értékrendjét nem ismerő emberek is üzleti kapcsolatba lépjenek egymással.

Állami intézmények. Szerintünk az állam alapvető feladata, hogy támogassa a kölcsönösen előnyös megállapodások létrejöttét és betartását. A legfontosabb eszközök pedig ennek érdekében a tulajdon védelme, a kártérítési rendszer megfelelő működtetése, a szerződések kikényszerítése (a kölcsönösen előnyös együttműködések elősegítése).

A tulajdon védelme, az erőforrások, termékek, szellemi javak fölötti rendelkezés jogának biztosítása nélkül az üzleti tranzakciók nem lehetségesek. Ha nincs megegyezés arról, hogy kit milyen jogok illetnek meg, akkor az igazságszolgáltatás feladata a vitás kérdések eldöntése, illetve a döntés kikényszerítése. A kapitalista, kereskedő társadalom jogrendszere a mások jogos érdekeit sértő feleket kártérítésre kötelezi – ezzel próbálja „ellenőszüntetni” a másoknak kárt okozó tevékenységeket.⁶ A tulajdon és a kártérítés teremti meg a bizalmat abban, hogy bárkivel is hoz össze a sors, a (tulajdon)jogainkat nem sértheti meg, nekünk kárt nem okozhat.

A szerződéses ígéretek kikényszerítése nyilvánvalóan hozzájárul a bizalom infrastruktúrájának megteremtéséhez.⁷ Ugyanakkor a szerződési jog fontos feladata az együttműködés, a megállapodás elősegítése is. Ezt segítik a szerződések mintáját meghatározó diszpozitív szabályok – ezek olyan minták, amelyek követésétől a felek konszenzus esetén eltérhetnek, de ha a kormányzat a legtöbb együttműködéshez megfelelő mintát állít össze, akkor erre a többletmunkára ritkán kerül sor.

A szerződések keretében külön is szólni a kell a társasági működést, az alkalmazotti jogviszonyt szabályozó jogról, amely a gazdaság, a társadalom egyik legfontosabb intézményének működését teheti könnyebbé vagy éppen nehezebbé. Megfelelő társasági (s kapcsolódó munka- és egyéb) jog nélkül mindig minden munkafolyamatról külön szerződést kellene kötni. Lényegesen könnyebbé válik az együttműködés, ha hosszabb távon elköteleződhetünk egymásnak társaságot alapítva, munkaviszonyba lépve – ezt természetesen csak megfelelő, ezt segítő jogszabályi, intézményi környezetben fogjuk megtenni.

Egy együttműködés, megállapodás végrehajtása sokszor olyanokra is hatással van, akik nem ültek ott a tárgyalóasztalnál. Az ilyen esetekben a megállapodásban részt venni nem tudó érintettek képviselete lenne az állam szabályozó intézményeinek egyik legfontosabb feladata. Sőt sokszor a szabályozás nem is elég. Tipikus példa erre az, amikor a kormányzat előre nem tudja pontosan megfogalmazni az elvárásokat, vagy azért, mert nem képes ellenőrizni, vagy azért, nem tudja bizonyítani azok betartását – ilyenkor (de a kormányzattal szembeni megalapozott bizalmatlanság miatt csak ilyenkor) egyszerűbb lehet, ha a saját kezébe veszi a szolgáltatásokat, maga kezdi el szervezni a kölcsönösen előnyös tranzakciókat.

Amit nem tudunk, de sejtünk

A felvázolt elméleti keretből az következik, hogy ha a magyar kapitalizmus állapotát akarjuk elemezni, akkor nem támaszkodhatunk a gazdaság állapotát leíró leggyakrabban használt mutatókra, amelyek a GDP-t, a munkanélküliséget, az inflációt, a kereskedelmi (folyó fizetési mérleg-) hiányt, az államháztartási hiányt mérik. Volt pénzügyminiszterünket

⁶ Fontos megszorítás a „jogos érdek” fogalom. Ugyanis nem minden károkozás kell hogy kártérítést vonjon maga után – például amennyiben az áldozat a károkozónál könnyebben elkerülhette volna a kárt, vagy könnyebben elviseli azt, mint a véletlenül kárt okozó fél a kártérítést.

⁷ Nem tételezzük fel, hogy minden ígéretet meg kell tartani. Van olyan eset, amikor a világ változása miatt már nem lenne szerencsés, ha egy olyan ígéretet, amely túlzott megterhelést jelentene, kikényszerítenénk – könnyen lehet, hogy az ígéret kedvezményezettje messze nem nyerne annyit, mint amekkora terhet a kötelezettre a teljesítés róna.

idézve: ezek olyan jelek, mint a betegségnél a láz vagy a fájdalom. Nem a lázat, a fájdalmat kell elsősorban eltüntetni, hanem az okokat kell megtalálni, kezelni.

Nemzetközi vizsgálatok. A makrogazdasági mutatók összehasonlítása helyett fordítsuk inkább figyelmünket azokra a nemzetközi összehasonlításokra, amelyek a kérdéseinkre alaposabb választ adhatnak! Ilyenek a különböző versenyképességi vizsgálatok (a két legismertebb a svájci székhelyű IMD *Versenyképességi évkönyve* [*World Competitiveness Yearbook*] és a Világgazdasági Fórum *Versenyképességi jelentése* [*Global Competitiveness Report*]). Ezek eredményeit követi a magyar gazdasági sajtó is. A szigorú terjedelmi korlátok miatt hadd hívjuk itt csak két további vizsgálatra a figyelmet: a Világbank egyes országok üzleti költségeit becslő *Doing Business* programjára, illetve az – ugyancsak a Világbankhoz köthető – kormányzati indikátor programjára (*Worldwide Governance Indicators*). A *Doing Business* vizsgálata azt becsüli meg, hogy milyen költségekkel néz szembe valaki, aki törvénytisztelő módon gazdasági tevékenységet akar folytatni egyes országokban.⁸ A Világbank kormányzati indikátor programja a kormányzati tevékenység minőségét értékeli 30 intézet 33 vizsgálatának eredményeinek összehasonlítása alapján.⁹

A magyar társadalomtudományos kutatásokból sokat tudunk a vállalkozások tulajdonosi szerkezetéről, a magyar vállalkozók társadalmi hátteréről, attitűdjeiről, és az alkalmazott menedzsment-eljárásokról. A kutatások azt mutatják, hogy a kilencvenes évek második felében már lezárult a magángazdaság kialakulása: a tulajdonosi struktúra kialakult,¹⁰ a vállalatokat pragmatikus menedzserek irányították,¹¹ (a rendszerváltást követő évekkel összevetve) a fizetési fegyelem javult,¹² a piac az etikátlan és válságokat megoldani képtelen vállalkozásokat kirotálta.¹³ A kép azonban az ezredforduló óta változik.¹⁴ A megtor-

⁸ Eredményeik szerint a vállalatalapítás Magyarországon viszonylag egyszerű és olcsó eljárás a közép- és dél-európai országokhoz képest, azonban a tőkekövetelmény nálunk az egyik legmagasabb. Az ingatlanberuházás engedélyezése sok időt követel, igaz, nálunk a legkisebb a (legális) költsége. Ezzel szemben az ingatlanvásárlással járó adminisztráció Magyarországon a legdrágább a régióban. A legrosszabb értékelést Magyarország egyértelműen a kisebbségi tulajdonosok védelmének kapcsán kapja. A vállalatok által fizetendő adónevek száma viszonylag magas, viszont például Csehországban és Lengyelországban jelentősen több időt követel a törvénytisztelő bevallás. A sokat bírált bírósági működés Magyarországon kifejezetten jónak tűnik: mind az ügyek átfutási ideje, mind azok költsége a világ élvonalába sorolja országunkat.

⁹ A 2006-os adatok szerint Magyarország a régióban továbbra is az egyik leghatékonyabb intézményrendszerrel rendelkezik – igaz, Észtország és Szlovénia már jobb eredményeket tud felmutatni. A térségen belüli pozíciónk ugyanakkor jelentősen romlott 2000 óta: minden ország ledolgozta a 2000-ben még jelentősnek tűnő hátrányát, illetve a két éllovas, akik már hat éve is előttünk voltak, növelte az előnyét. Ugyanakkor a magyar intézményrendszer a legtöbb kérdésben nincs elmaradva Dél-Európától, viszont ha a nyugat-európai illetve angolszász országokkal vetjük egybe hazánkat, a lemaradásunk fokozódását figyelhetjük meg. Igaz, a szabályozók minősége sokat javult 2000 és 2005 között.

¹⁰ Lásd pl. VEDRES Balázs: *A tulajdonosi hálózatok felbomlása*, Közgazdasági Szemle 2000. szeptember, 680–699.

¹¹ Lásd pl. KOVÁCH Imre – CSITE András: *A posztoszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben*, Közgazdasági Szemle 1999. február, 121–144; LAKI Mihály: *A tulajdon működtetése. A magyar nagyvállalkozók felhalmozott tudásának és kapcsolatainak hasznosítása*, Közgazdasági Szemle 2002. szeptember, 774–793.

¹² Lásd pl. SEMJÉN András – TÓTH István János: *Rejtett gazdaság és adózási magatartás 1996–2001*, Közgazdasági Szemle 2004. június, 560–583.

¹³ Lásd pl. JANKY Béla – LENGYEL György: *Vállalati magatartás és túlélési esélyek a posztoszocialista átmenetgazdaságban*, Közgazdasági Szemle 2004. július–augusztus, 699–716.

¹⁴ Vö. CHIKÁN Attila – CZAKÓ Erzsébet – KAZAINÉ ÖNODI Annamária: *Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból – Versenyben a világgal 2004–2006 kutatási program – zárótanulmány*, Budapesti Corvinus Egyetem Vállalatgazdaságtan Intézet Versenyképesség Kutató Központ, Budapest, 2006.

panás okairól azonban keveset tudunk, miképpen a gazdaság önszabályozó intézményekről, a vállalatközi kapcsolatokról és a kormányzati lépésekről, a bírósági és a szabályozó intézményi döntések vállalatokra gyakorolt hatásáról is.¹⁵ A rendelkezésre álló tudás nem igazít el minket abban, hogy a magyar kapitalizmus körülményei hogyan ösztönzik, segítik, terelik, korlátozzák a vállalkozók értékteremtési aktivitását.

Sejtésünk azonban van: úgy véljük, az emberek nem hisznek az értékteremtő vállalkozásban, az üzleti bizalom erősen kapcsolatfüggő, az állami intézmények lomhák, drágák és részrehajlók.

A gyors meggazdagodás látványos sikertörténetei sokszor az állami jövedelmek, privilégiumok megszerzésére, vagy tudatlan és ártatlan emberek becsapására, vagy véletlen szerencsére épülnek. Emiatt a vállalkozást, a gyarapodást az ügyeskedésre alapuló érvényesüléssel azonosítja a társadalom, és gyanakodva tekint rá. Ugyanezért a többre vágyó emberek a szorgos értékteremtő munka helyett a kapcsolatokban, az ügyességben és a szerencsében bíznak.

Az üzleti együttműködést gyakran akadályozza a gyanakvás, az új üzleti kapcsolat kiépítése lassú és drága, ezért ritka. Gyakori, hogy a vállalkozások kényszerhelyzetben vannak. Az ilyen körülmények között létrejövő (általában beszállítói) szerződések nemcsak tartalmában épülnek a jobb pozícióban lévők erőfölényére, jogintézményeink működési hibái és hiányosságai miatt gyakran a szerződés betartatását is nehezebben érik el a kisebb vállalkozások (a magyar kapitalisták).

A rendőrség, a bíróság a kisebb tranzakciókkal képtelen érdemben foglalkozni. A jogérvényesítés nagyobb ügyekben is lassú és nehezen kiszámítható, ezért a vállalkozók kevésbé számítanak az igazságszolgáltatásra. A piaci működés szabályozása gyakran áttekinthetetlen és túlbürokratizált. Az összes előírás betartása sokszor az üzletmenetet lehetetlenné tévő költségekkel járna. Ezt az állam részben tolerálni kénytelen, és ennek következménye, hogy a szabályok ellenőrzése következtelenné és kiszámíthatatlanná válik. Gyakori, hogy a szabályok az országos politikaalkotást befolyásolni képes nagyobb vagy jobban helyezkedő cégek szája íze szerint alakulnak. Ezért nagyobb nyereséggel kecsegtet, ha valaki inkább politikai privilégiumok megszerzésére és piaci erőfölény kiépítésére építi profitterveit. Ezt nevezi a közgazdászok járadékvadászatnak. Sok meghatározó üzleti csoport stratégiája a járadékvadászatra, nem pedig jobb áruk piacra vitelére vagy az olcsóbb működésre épül.

Az eddigi kutatási eredmények, a naponta hallott történetek alapján úgy sejtjük, Magyarországon a kapitalizmus értékeihez hű módon történő üzleti érvényesülés nehéz. Hiányzik az emberek hite, az üzleti partnerekbe vetett bizalom. Az állam pedig általában inkább kerékkötője, mint támogatója a tisztességes gyarapodásnak.

Nem tudjuk, de sejtjük: rossz kapitalizmus alakult ki az országban. Sok tehetséges ember nem a kölcsönösen előnyös együttműködés lehetőségeit keresi, hanem inkább az ügyeskedést, a járadékvadászatot találja kifizetődőnek, érthető, ha a nagyobb nyerség reményében nem vállalkozásba fog, hanem a hatalommal bíró szervezetekben vagy külföl-

¹⁵ Gál Róbert Iván a vállalatok közötti viszony szerződéses és szerződésen kívüli garanciáit tanulmányozta a rendszerváltás éveiben. Hasonló kutatás az azóta eltelt időben témában nem kapott nyilvánosságot. Lásd GÁL Róbert Iván: *A szerződések nem-típusos formái*, Szociológiai Szemle 2000/1., 3–23.

dön találja meg érvényesülését. Sokan inkább az államtól várnak segítséget, amit a választók kegyeit kereső politikus szívesen meg is ígér. A legtöbb értelmiségi a felvilágosult szabályozó és gondoskodó intézmények kiterjesztésében bízik.

Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról

Láttuk az eddigiekben, hogy a kapitalizmust egy olyan társadalmi rendszerrel azonosítjuk, amely a kölcsönösen előnyös együttműködést, a cserét próbálja elősegíteni – ezzel minden korábbinál több érték előállítását teszi lehetővé. Láttuk, hogy az együttműködés, a csere, a vállalkozási kedv erősen függ attól, hogy milyen erős az adott társadalomban a bizalom infrastruktúrája. A fentiekben láttuk, hogy milyen elemekből tevődik össze a bizalmi infrastruktúra. Ennek alapján a kutatás lényegét három kérdésben foglalhatjuk össze:

- Milyen értékek, egyéni motivációk, közmegegyezések támogatják az együttműködést, mi határozza meg a vállalkozók tevékenységét?
- Milyen szokások, önszabályozó intézmények szervezik a gazdaság működését?
- Mivel járulnak hozzá a jogi alapintézmények és az állami szabályozó tevékenységek az értékteremtő tevékenységek működéséhez; milyen terhekkel, korlátokkal járnak ezek az intézmények?

Ezekre a kérdésekre kíván választ adni a Közjó és Kapitalizmus Intézet kereteiben készülő *Jelentés a magyar kapitalizmus állapotáról*. A munka célja egyrészt, hogy a fenti elméleti keretekre épülő elemzés szülessen a magyar kapitalizmus működéséről, másrészt, hogy ezen eredményekre építve javaslatokat fogalmazzon meg a magyar kapitalizmus értékteremtő képességének növelése érdekében.

Az elemzés négy fontosabb téma köré épül majd.

A magyar gazdaság versenyképességének, bizalmi infrastruktúrájának főbb jellemzői nemzetközi összehasonlításban. Figyelemmel kell kísérni, hogy nemzetközi összehasonlítások alapján milyen a magyar gazdasági intézményrendszer állapota. Olyan kutatásokra kell itt elsősorban koncentrálni, amelyek a lehető legkevesebb szubjektív elemet tartalmazzák – elsősorban olyan kutatásokat kell kiválasztani és elemezni, amelyek bizonyos standard tranzakciók (cégalapítás, bírósági eljárás, felszámolási eljárás stb.) idő- és erőforrásigényét hasonlítja össze.

A kapitalizmus működéséhez kötődő értékek és intézmények elfogadottsága. Lényegesen több kölcsönösen előnyös együttműködés jön létre, ha a potenciális partnerek mindenféle egyéb segítő intézmények nélkül is bíznak egymásban. Folyamatosan figyelni kell tehát, hogy miképpen alakul a magyar társadalomban az ismeretlenekbe (általában „az emberekbe”, illetve konkrétan a vállalkozókba) vetett bizalom.

Tudjuk, hogy a kapitalizmus csak akkor lehet erős, ha a kapitalizmussal összekapcsolódó értékeket a társadalom is pozitívan ítéli meg. Érdemes vizsgálni, hogy kiket tekint a magyar társadalom az üzleti életben és a társadalom egyéb területein sikeresnek, a közvélekedés szerint milyen személyiségjegyek, milyen magatartásmód segíti elő azt, hogy valaki sikeressé váljon – vajon ezek az értékek egybeesnek-e azzal, amit mi kapitalista értékek-

nek, illetve az ország hosszútávú sikeressége szempontjából fontosnak tekintünk (empátia, teljesítmény, szorgalom, tudás, törvényesség, tisztességesség, identitás stb.)?

Felhívtuk a figyelmet a fentiekben arra is, hogy a kapitalista intézmények csak akkor lehetnek sikeresek, ha nem ütköznek a társadalomban uralkodó értékekkel. Nem megkezdhető kérdés tehát az, hogy a kapitalizmushoz szorosan kapcsolódó intézmények (például magántulajdon, vállalkozás, verseny, piac) milyen módon, pozitív vagy inkább negatív színben jelenik-e meg a közéleti vitákban, illetve hogy miképpen alakul ezen intézmények elfogadottsága.

A gazdaság önszabályozó mechanizmusai. A kölcsönösen előnyös együttműködések formái folyamatosan változnak. Láttuk, hogy a bizalmi infrastruktúra erősödésének egyik jele az, ha az emberek több kockázatot hajlandóak felvállalni: ismeretlenekkel is egyre inkább hajlandóak együttműködesre lépni, vállalják azt, hogy egy-egy kapcsolat érdekében jelentős időt, egyéb erőforrásokat kockáztatnak.¹⁶ Érdekes tehát folyamatosan figyelni, hogy milyen eszközökkel választják ki a partnereiket, illetve mekkora beruházásokat vállalnak egy-egy kapcsolat érdekében a magyar vállalkozók, kapitalisták. Természetesen ismernünk kellene azt is, hogy a létrejött megállapodások közül mennyi teljesül úgy, mint ahogyan azt eredetileg megkötötték: a vállalkozók értékelése szerint milyen tipikus szerződési problémák merülnek fel, például milyen gyakori a fizetési késedelem, a nem megfelelő minőségű munkák aránya?

Láttuk, a kapitalizmus egyik fő előnye az, hogy az együttműködés, a csere akkor is létrejöhet, ha a partnerek nem bíznak egymásban teljes mértékben. A kapitalizmus, a kereskedő társadalom fő erejét abban láttuk, hogy különböző piaci, társadalmi, önszabályozó intézményekkel segít ezekben az esetekben. Érdekes tehát folyamatosan megvizsgálni, hogy milyen eszközökkel veszik rá egymást a társadalom tagjai az együttműködésre: milyen garanciákat kérnek és adnak a szerződésekben, milyen erős a hírnév hatása, visszatart-e ez például a szerződésszegéstől (eltér-e ennek erőssége különböző területeken), milyen intézmények segítik az informálódást, vagy éppen milyen a kamarák, a választott bíróságok megítélése.

Állami intézmények. Láttuk, hogy az állami intézményeknek fontos – de alapvetően csak kiegészítő szerepük lehet. Az állami intézmények két szintjét vonjuk vizsgálat alá: az alpin-tézményeket (tulajdon, kártérítés, szerződési jog, társasági jog), illetve a szabályozást.

1. Alapintézmények. A gazdasági élet alapvető intézményeivel szemben megfogalmazható fő követelmények, hogy járuljanak hozzá a bizalom megerősödéséhez, orvosolják azokat a problémákat, amelyek akadályozhatják a kölcsönösen előnyös együttműködések kialakulását. A vizsgálat során mindenképpen a jogrendszer „végeredményét” kell tekinteni – nem elégedhetünk meg (sok nemzetközi vizsgálathoz hasonlóan) a törvények elemzésével, a kérdés az, hogy a bírósági, államigazgatási döntések, sőt a végrehajtott döntések hogyan alakulnak! Például nem elégedhetünk meg a tulajdon törvényi garanciájával akkor, ha nyilvánvaló, hogy a rendőrség nem hajlandó megvédeni a magántulajdont – sok esetben,

¹⁶ A közgazdasági irodalomban ennek elnevezése az *idioszinkratikus* vagy *kapcsolatspecifikus* tőke. Ez olyan befektetés, amelyről a beruházás pillanatában is tudjuk, hogy csak akkor térül meg, csak akkor jelent majd jelentős értéket (a számunkra), ha az adott együttműködés nem bomlik fel.

kisebb értékhatár esetén nyomozást sem hajlandó indítani. A jelentésben értékelni kell a joggyakorlat fontosabb változásait (ide értve természetesen a jogszabályváltozásokat is).

2. *Szabályozás.* Láttuk, a szabályozás fő feladata az, hogy az alkuban részt nem vevő (vagy gyengébb) felet védelmezze. Nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ennek az elvárásnak valóban eleget is tesznek a különböző hatóságok. Mivel a szabályozás ágazatonként eltérő lehet, így a jelentésben törekedni kell arra, hogy legalább azon szabályozók gyakorlata folyamatos elemzés tárgya legyen, amelyek minden (vagy legalábbis legtöbb) ágazatot egyformán érint – ide érthetjük mindenekelőtt a verseny- és a munkaügyi szabályozást. Ugyanakkor figyelni kell az ágazatspecifikus szabályozók alakulását is (például az energia, a közlekedés, a hírközlés; illetve a élelmiszer-ipar, a vendéglátás ágazati hatásai). A vizsgálat egyik legfontosabb kérdése az, hogy milyen többlet- (fölsleges) költségeket okoz egy-egy szabályozás az érintetteknek – mekkora többletterheket vállal fel az, aki minden kérdésben törvényes úton kíván járni.

Az állam intézmények finanszírozása (így az igazságszolgáltatás és a szabályozóké is) általában adórendszeren keresztül történik. Az, hogy mekkora költségekkel jár az állam működése, mennyi adót szed be a kormányzat, annak megítélése olyan politikai döntések következménye, amely most nem tárgya vizsgálatunknak. Ha a kormány sok – például újraelosztási, (esély)egyenlőségi – célt vállal fel, akkor az adószint is magasabb lesz. Erről a jelentés nem kíván állást foglalni – ugyanazt az adószintet tekinthetjük soknak és kevésnek is, attól függően, hogy mit gondolunk a kormányzati kiadási programokról. Ami azonban nyilvánvaló veszteség, az a költség, idő és egyéb erőforrás, amit az adófizetőnek az adó befizetésén túl is fel kell vállalnia, ha törvénytisztelő adózó módjára akar eljárni. Ez olyan költség, ami az adózót fölsélegesen terheli – neki költség, és az államnak sem hoz bevételt. Minél bonyolultabb az adórendszer, annál nagyobb ez a fölsleges költség. Nulára ugyan ez soha nem szorítható le, de egyértelmű, hogy az alacsonyabb szint erősíti a kapitalista rendszert: több idő, energia, pénz marad a kölcsönösen előnyös együttműködések felkutatására, kialakítására, végrehajtására.

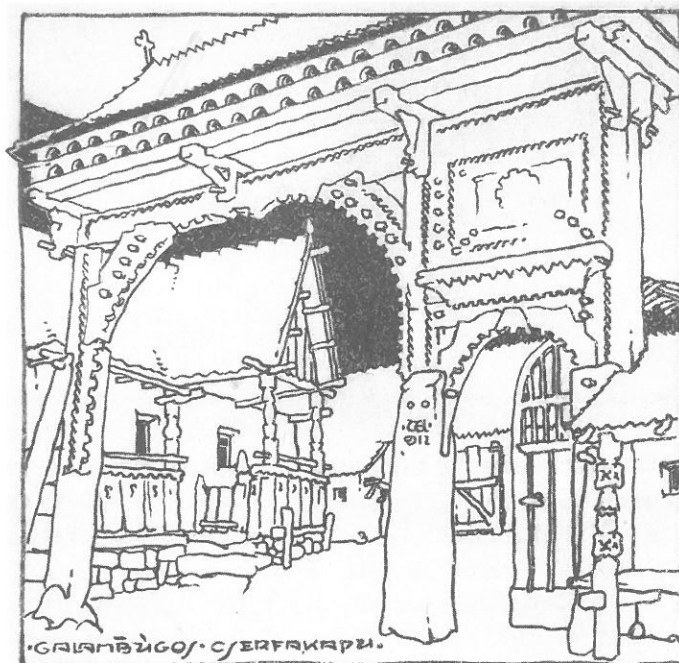
Zárszó

A hazai és külföldi tőketulajdonosok szívesen fektetnek be, a vállalkozások szívesen fejlesztenek ki vagy vesznek át új termékeket, eljárásokat, ha jó megtérülési lehetőségeket látnak bennük. Az emberek szívesen vállalnak több erőfeszítést, ha biztosnak, és magasnak érzik ennek hozamát. Többet és jobban dolgoznak, több energiát fordítanak egészségükre és tudásukra, szívesebben takarítanak meg, ha úgy látják: a jövőben megtérül fáradozásuk. Ezért azt tartjuk fontosnak, hogy az értékteremtés lehetőségét javító társadalmi, gazdasági körülmények alakuljanak ki. A tőke, az innováció, a vállalkozói szándék, a munka, a tudás, az egészség hiányosságainak a magyar kapitalizmus jelenbeli működési nehézségei és a jövőbeli sikerességével szembeni bizalmatlanság a fő oka. A bizalmi infrastruktúra Magyarországon nehézkesen működik, ezért a gazdaság tranzakciós költségei túl magasak. Úgy véljük, az értékteremtést elősegítő politikai lépések akkor lehetnek sikeresek,

ha az üzleti partnerek közötti bizalom erősödéséhez járulnak hozzá, ha csökkentik az állam által előírt kötelezettségek, szabályok teljesítésének költségét. Ehhez azonban arra van szükség, hogy lássuk, hogyan is működik a magyar kapitalizmus, lássuk, hogy miért és milyen területeken nincsen jól a gazdaság. Ezért kezdeményezzük a magyar kapitalizmus állapotának felmérését.

További felhasznált irodalom

- Daron ACEMOGLU – Simon JOHNSON – James A. Robinson: *Institutions as the Fundamental Cause of Long-Run Growth*, NBER Working Paper 10481., 2004.
- Bruce L. BENSON: *An Economic Theory of the Evolution of Governance and the Emergence of State*, *Review of Austrian Economics* 1999/2., 131–160.
- Jelentés a magyar vállalati szféra nemzetközi versenyképességéről, szerk. Chikán Attila, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Vállalatgazdaságtan Tanszék, Budapest, 1997.
- Hernando de SOTO: *The Other Path*, Basic Books, New York, 1989.
- Hernando de SOTO: *The Mystery of Capital*, Basic Books, New York, 2000.
- Avinash DIXIT: *The Making of Economic Policy: a Transaction-Cost Perspective*, MIT Press, Cambridge (Mass.), 1996.
- Avinash DIXIT: *Lawlessness and Economics, Alternative Modes of Governance*, Princeton UP, Princeton, 2004.
- Avner GREIF: *Commitment, Coercion and Markets. The Nature and Dynamics of Institutions supporting exchange = Handbook of New Institutional Economics*, szerk. Claude Menard – Mary M. Shirley, Springer, Dordrecht, 2005, 727–786.
- Albert O. HIRSCHMAN: *The Changing Tolerance for Income Inequality in the Vourse of Economic Development = UÓ.: Essays in Tresspassing*, Cambridge UP, Cambridge (Mass.), 1981, 39–58.
- Anne O. KRUEGER: *A járadékvadász társadalom politikai gazdaságtana*, ford. Kiss Hubert János, lektor Szalai Ákos, Századvég 2004/4., 107–129.
- Elinor OSTROM: *Collective Action and the Evolution of Social Norms*, *Journal of Economic Perspectives* 14. (2000/3.), 7–158.
- James A. ROBINSON – Ragnar TORVIK: *White Elephants*, *Journal of Public Economics* 89. (2005. február), 197–210.
- Thomas C. SCHELLING: *What is the business of organized crime?*, *Journal of Public Law* 1971/1., 71–84.
- Edna ULLMANN-MARGALIT: *A normák kialakulásáról = A jóléti állam politikai gazdaságtana*, szerk. Csaba Iván – Tóth István György, Osiris – Láthatatlan Kollégium, Budapest, 1999.
- Oliver E. WILLIAMSON: *A tranzakciós költségek gazdaságtana: a szerződéses kapcsolatok irányítása*, ford. Gacsai Gergely – Kauzli Katalin – Mike Károly, *Kormányzás Közpénzügyek Szabályozás* 2007/2., 235–255 (www.kormanyzas.hu/072/05_Williamson.pdf).

Cserényesi ház ebédlőjének és kapujának terve